

אתר דעת - מכללת הרצוג
**THE MILITARY HISTORY OF
THE LAND OF ISRAEL IN BIBLICAL TIMES**

EDITED BY
JACOB LIVER

"MAARACHOTH"
ISRAEL DEFENCE FORCES PUBLISHING HOUSE

אתר דעת - מכללת הרצוג
היסטוריה צבאית של
ארץ-ישראל בימי המקרא

אתר דעת - מכללת הרצוג
סדרת

ספרי-מופת ומחקרים בהיסטוריה צבאית

בעריכת

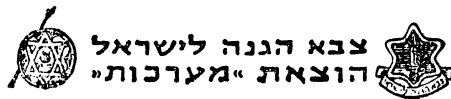
אל"מ אלעזר גילי

אתר דעת - מכללת הרצוג

היסטוריה צבאית של ארץ-ישראל בימי המקרא

עירך

יעקב ליוור

אתר דעת - מכללת הרצוג
הדפסה ראשונה — תמוז תשכ"ד, יולי 1964
הדפסה שנייה — טבת תשכ"ה, דצמבר 1964

כל הזכויות שמורות להוצאת „מערכות“
נדפס בישראל
על ידי ההוצאה לאור — משרד-הבטחון
הודפס מיציקות בדפוס ישראל בע"מ, ת"א

תחילתו של ספר זה במחשבה שעלתה לפני הוצאת "מערכות", עוד לפני עשרים שנה לערך, להוציא ספר על ההיסטוריה הצבאית של ארץ-ישראל בימי קדם; ואף נעשו אותה עת הצעדים הראשונים להכנתו. יחמי הספר, אל"מ אלעזר גיליו ועמו סא"ל גרשון ריבלין, תכננו להכינו מאמרים מאמרים, שהוזמנו אצל חוקרים שונים, ולהדפיסם מיד עם הכנתם בחוברות "מערכות". מאמרים אלה צריכים היו, לאחר זמן, להצטרף יחד לספר על ההיסטוריה הצבאית של ארץ-ישראל. המאמרים הראשונים נדפסו ב"מערכות" כבר בשנת תש"ד; אח"כ נדפסו ב"מערכות" מאמרים נוספים, רובם עד שנת תשי" ומיעוטם לאחר מכן. בשלבים אלה של הכנת הספר סייעו עם הוצאת "מערכות" הפרופ' ש. ייבין, הפרופ' ב. מזר, ופרק זמן מסוים אף הפרופ' א. מלמט. בשנת תשי"ך נתבקשתי על ידי הוצאת "מערכות" לקבל על עצמי את הכנת הספר ואת עריכתו.

מתוך שלושים ושניים המאמרים הבאים בספר זה, מיוסדים תשעה על מאמרים שנדפסו בזמנו ב"מערכות". חלקם באו בשינויים ותוספות מועטים לפי היחס; ואילו את רובם עיבדו המחברים מחדש, והם באו בספר בצורה מורחבת. חמישה-עשר מאמרים נכתבו אחרי שנת תשי"ך, לשמו של ספר זה. שאר המאמרים הופיעו מקודם, בצורה זו או אחרת, בכתבי עת ומאספים מדעיים שונים (חלקם בעברית וחלקם בלועזית). כמה ממאמרים אלה הובאו כאן בשינויים מעטים בלבד ואף בקיצורים, ואחרים עובדו מחדש והורחבו על ידי מחבריהם. בכל מקרה ומקרה שמצוי נוסח קודם של המאמר ניתן הציין הביבליוגרפי בשולי המאמר.

בספר זה נעשה ניסיון להעלות לפני הקורא תמונה כוללת של ההיסטוריה הצבאית של ארץ-ישראל בימי המקרא; וכמו כן להביא לפניו דיון מפורט יותר על כמה מן החשובות שבמערכות המלחמה, שהתנהלו בארץ-ישראל בימי המקרא, ועל עניינים שונים שבתחום אומנות המלחמה באותה תקופה. יחד עם זאת, כל מאמר ומאמר עומד בפני עצמו, ואין קריאתו מותנית בקריאת המאמרים הקודמים לו בספר. מסיבה זו נידון לעתים ענין מסוים במאמרים שונים, כל פעם מן הבחינה המיוחדת של אותו מאמר. יתר על כן, המאמרים נכתבו על ידי חוקרים שונים ומטבע הדברים שעתים הם חלוקים ביניהם. כמו כן יש עתים הבדלים (אמנם לא גדולים) בעניני כרונולוגיה. טעמם של הבדלים אלה – השיטות הכרונולוגיות השונות שהחזיק בהן מחברי המאמרים. ולכן נמנענו מלאחד את התאריכים באותם מקרים שמצב המחקר אינו מאפשר להכריע בענין.

בהערות שבמאמרים באות הפניות למאמרים אחרים. הפניות אלה עתים רומזות לדיון מפורט יותר בענין מסוים, אך עתים מסבות הן את תשומת לב הקורא למאמר שבו מובעת השקפה שונה, ואפילו מנוגדת, על ענין זה או אחר. הפניות אלה הן מעשה ידי העורך, ובמקרים רבים (כאשר המאמר או הענין המסוים נדפס כאן לראשונה) אף לא ראה מחברו של המאמר האחד את המאמר האחר.

התרגומים מן הלשונות העתיקות הם לרוב משל מחברי המאמרים; והזכויות על תרגומים אלה שמורות למחברי המאמרים, אלא אם כן צוין בהערות המקור שממנו הובא התרגום. באחד המאמרים סייעו הד"ר פ. ארצי והד"ר ש. ליונשטם בתרגום קטעים מן האכדית ומלשון אוגרית.

חובה נעימה היא להודות לאנשים ולמוסדות, בארץ ובחוץ-לארץ, אשר הרשו לנו להשתמש, לצורך ספר זה, בציורים ובתצלומים שברשותם, והם: פרופ' ג. אבינד, ירושלים; אגף העתיקות של משרד החינוך והתרבות; ד"ר י. אהרונ, ירושלים; מר א. ד. באל, קניון

קולג' ; מר ר. ד. ברנעט, לונדון; פרופ' נ. גליק, סינסינאטי; פרופ' י. ידן, מנהל משלחת חצור; פרופ' ש. ייבין, מנהל משלחת גת; מוזיאון אוניברסיטת פנסילבניה; המוזיאון הבריטי; מוזיאון הלונבר, פריס; המוזיאון המטרופוליטאני, ניו-יורק; מוסד ביאליק, ירושלים; המחלקה לארכיאולוגיה של האוניברסיטה העברית; המחלקה לגיאוגרפיה של האוניברסיטה העברית; מחלקת הצילומים המרכזית בארכיון הלאומי של מונומנטים היסטוריים, פריס; המכון המזרחני, שיקאגו; המכון הפציפי לדת, קליפורניה; המכון לפוטוגרמטריה, ירושלים; מר י. נוה מאנף העתיקות של משרד החינוך והתרבות; הוצאת ספרים תומס נלסון ובניו, לונדון; הגב' פרופ' ק. מ. קניון, לונדון; קרן וולקום, לונדון; מר ב. רוטנברג, תל-אביב; הגב' א. רייפנברג, ירושלים.

מר א. שטרן קיבל על עצמו את העיסוק במפות ובתמונות, שהן חלק ניכר מן הספר. הן מלוות את הטקסט הכתוב, מסבירות אותו ומשלימות אותו. מר שטרן השקיע עבודה רבה, שנעשתה במסירות ובכשרון, בעריכת המפות ובבחירת הציורים והתמונות ושיבוץם בגוף הספר ובלוחות, בהכנת הכתובות לתמונות ובעריכת רשימת הציורים והלוחות. אגב עבודה זו, אף העירני מר שטרן על עניינים שמתחומים אחרים.

את כל המפות וחלק ניכר מן הציורים הכין משרד "כרטא", ירושלים, וביחוד המהנדסים א. סופרמן ז"ל וע. האוזמן. סייע הרבה בענין הגלופות למפות ולתמונות מר צבי רון מצניקוגרפיה י. רינדזונסקי, ת"א.

מר י. אפעל עסק במלאכת ההגהה של הספר בנאמנות ובהבנה, ואף העירני על עניינים שונים הכרוכים בעריכת הספר. מר אפעל ערך, מתוך התמצאות רבה ושיקול דעת, את מפתח העניינים, המיוחד בכך שעיקרו ורובו מושגים צבאיים.

הגב' ורדה אקר והגב' זהבה מנדלסון, שהיו אותו זמן מעובדות הוצאת "מערכות", הכינו את מפתח האישים ומפתח השמות הגיאוגרפיים והאתניים.

מן הראוי לציין את חלקה של הוצאת "מערכות" בטיפול בספר זה. אנשי בית ההוצאה, ובמיוחד הגב' מרים נתנאל, לא מנעו עצמם מכל מאמץ להחיש את הוצאת הספר ולשוות לו צורה נאה.

חובה נעימה היא לי להודות לפרופ' ב. מזר, שעוררני ליטול על עצמי את מלאכת עריכת הספר, וסייע עמי בעצה בעין יפה כל עת שנדרש לכך.

ואחרון אחרון – עורך "מערכות" אל"מ א. גלילי, שחלקו בספר זה ניכר הוא. אל"מ גלילי היה יחמו ומתכננו הראשון של הספר, הוא נטל חלק פעיל בכל שלבי הכנתו, קרא בעיון את כל כתבי היד והעיר הערות מאלפות בעניינים שונים שבתחומי השכלתו ההיסטורית והצבאית הרחבה. במיוחד נודעת חשיבות להערותיו באשר לבחינה הצבאית של הפרשיות הנידונות בספר זה.

יעקב ליוור

אוניברסיטת תל-אביב, א' בסיון תשכ"ד

ה	הקדמה
ט	רשימת הציורים והמפות
יג	רשימת הלוחות

המלחמות בארץ כנען קודם הכיבוש הישראלי

3	גיאוגרפיה ואסטרטגיה בתולדות ארץ-ישראל / ש. ייבין
12	עלייתה הצבאית של מצרים בימי הממלכה החדשה / ש. ייבין
17	מערכות מגידו וקדש / י. פולוצקי
	תכסיסי המלחמה של הכנענים והחתים במחציתו השניה של האלף השני לפסה"ג /
27	ש. ייבין
33	מסעותיו הצבאיים של אמנתפ השני לארץ כנען / ב. מזר
40	מסעותיו של סתי הא' לארץ כנען / י. אהרונז
47	כנען שלפני הכיבוש הישראלי / ב. מזר

המלחמות בארץ-ישראל למן הכיבוש ועד ראשית המלוכה

59	כיבוש הארץ / ש. ייבין
79	מערכת גבעון ובעית מסע יהושע לדרום הארץ / י. אפעל
91	מלחמת מי-מרום ומלחמת דבורה / י. אהרונז
110	מלחמת גבעון במדין / א. מלמט
124	עליתם של הפלשתים / ב. מזר
132	מלחמותיו של שאול / ז. קלאי

המלחמות בארץ-ישראל בתקופת המלוכה

149	מלחמות דוד / ש. ייבין
166	יקומו נא הנערים וישחקו לפנינו / י. ידין
170	עמק סוכות במערכות דוד ואחאב / י. ידין
182	מסע שישק לארץ-ישראל / ב. מזר
190	מלחמות ישראל ואדום / י. ליוור
206	מלחמות ישראל עם ארם / ב. מזר
221	מלחמותיו של מישע מלך מואב עם ישראל / י. ליוור
241	מלחמות ישראל ואשור / א. מלמט
261	מסעות המלחמה האשוריים לפלשת / ח. תדמור
286	מסע סנחריב לארץ יהודה / ב. מזר
296	מלחמותיה האחרונות של ממלכת יהודה / א. מלמט

[ז]

צבא, נשק וביצורים

- 317 הלהימה בארץ-ישראל ושכנותיה באלף השני לפסה"נ / י. ידין
342 לוח מזון צבאי בפפירוס אנסטאסי א' ובמקרא / א. מלמט
350 צבא-המילואים אשר לדוד ולשלמה / י. ידין
362 הביצורים בארץ-ישראל בימי קדם / אפרת ושמואל ייבין
400 ביצורי השער והלחימה על השער בתקופת המלוכה / א. שטרן
410 מערכת הביצורים של יהודה / מ. גיחון
426 המצודות הישראליות בנגב / י. אהרוני

אחרית דבר

- 441 בחינות בהיסטוריה הצבאית של תקופת המקרא / א. גילי

מפתחות

- 477 מפתח אישים
480 מפתח שמות גיאוגרפיים ואתניים
488 מפתח ענינים
490 מפתח הקיצורים

אתר דעת - מכללת הרצוג
רשימת הציורים והמפות

עמ'	ציור
5	מפה של עורקי התנועה הטבעיים וההיסטוריים של ארץ-ישראל
14	פרעה אח'נאטון מעניק פרסי הצטיינות לאחד מפקידיו הגבוהים
19	מפה של שלוש הדרכים המוליכות מן השרון למגידו
21	מפה של קרב מגידו
23	מפה של מערכת קדש, ראשית הקרב; הרכב החתי תוקף את חטיבת רע
23	מפה של מערכת קדש; בריחת פליטי חטיבת רע ורדיפת החתים אל מחנה חטיבת אמון
37	מפה של מסעו השני של אמנתחפס הב' לכנען
44	מפה של מסע סתי הא' לארץ כנען
54	ידיית שנהב ממגידו; תהלוכת נצחון (עפ"י: G. Loud, The Megiddo Ivories, (Chicago 1939, pl. 1
63	מפה של ממלכות כנען בימי הכיבוש הישראלי
67	תחזורת המצודה בתל כדאדי; ציור פרופ' נ. אביגד וברשותו האדיבה
72	מפה של כיבוש הארץ
84	מפה של מערכת גבעון
95	לוחית שנהב ממגידו; מרכבת מלחמה (עפ"י: (G. Loud, ibidem, pl. 4, 2a-b
97	מפה של מלחמת מירום ומלחמת דבורה
105	קנקנים מסוף התקופה הכנענית ומראשית התקופה הישראלית: מימין - קנקן מחזור שכבה XIV (עפ"י: ידן ואחרים, הצור ג-ד, לוח CCXCVIII); באמצע - קנקן מישוב ישראלי בגליל (עפ"י: י. אהרוני, התחלות שבטי ישראל בגליל העליון, ציור 4,4); משמאל - קנקן מחזור שכבה XII (עפ"י: ידן ואחרים, שם, לוח 8, CLXVII)
113	לוחמים ערביים על גמלים, מתוך תבליט אשורי מימי אשורבנפל (עפ"י: H. R. Hall, Babylonian and Assyrian Sculpture in the British Museum, (Paris 1928, pl. 46
115	חייל אשורי מצית בלפיד אוהל שבו ישנים ערביים, תבליט מניווה (עפ"י: (E. Unger, Assyrische und Babylonische Kunst, 1927, p. 127, fig. 77
119	מפה של מלחמת גדעון במדיינים
126	לוחמים שרדנים בצבא מצרים
126	קטע מתיאור קרב היבשה בין רעמסס הג' וגויי הים ממדינת-האבו (עפ"י: H. Gressmann, Altorientalische Bilder zum Alten Testament, Leipzig (1927, pl. IL, no. 111
127	תאור הקרב הימי בין רעמסס הג' וגויי הים ממדינת-האבו (עפ"י: (H. Gressmann, ibidem, no. 112
128	כלי נשק מתוך קברים של גויי הים במצרים (עפ"י: ארץ-ישראל ה [תשי"ט], עמ' 64, ציור 7)
135	מפה של מלחמת מכמש
139	מפה של מלחמת עמק האלה
143	מפה של מלחמת עמק-יזרעאל

[ט]

ציון	עמ'
27	מפה של המלחמה הראשונה של דוד בפלשתים בעמק-רפאים
28	מפה של המלחמה השנייה של דוד בפלשתים בעמק-רפאים
29	מימין לשמאל: תבליט של לוחם מואבי (עפ"י: J. B. Pritchard, ANEP, fig. 177); פסלית של שליט עמוני (עפ"י: A. Jirku, Die Welt der Bibel, pl. 88)
158	ותבליט של מושל ארמי מונג'ירלי (עפ"י: ANEP, fig. 62)
167	תבליט מגוזן (תל ח'לאף)
174	מפה של הדרכים המוליכות מירושלים לרבת-עמון
185	מפה של מסע שישק לארץ-ישראל
191	מפה של הדרכים מיהודה לערבה ולאדום
193	מצודה אדומית בנקב א-שתאר (עפ"י: N. Glueck, AASOR 15 [1935], p. 173)
193	צלמיות טין אדומיות מבצרה, מן המאות ה'ט'-ה'ח' לפסה"ג (עפ"י: אנציקלופדיה
201	מקראית א, טור 93); ברשותו האדיבה של מוסד ביאליק, ירושלים
210	מפה של מסע בן-הדרד הא' על ישראל
215	מפה של מסעות חזאל על ישראל
217	מפה של המערכה של ירבעם הב' נגד ארם-דמשק
231	מפה של כיבושי מישע מלך מואב
235	מפה של מסע יהורם ובעלי בריתו למואב
247	מפה של קדמת-אסיה בעת קרב קרקר
254	מפת מסעותיהם של תגלת-פלאסר הג' וסרגון הב' לארץ-ישראל
265	מפה של מסע תגלת-פלאסר הג' בשנת 734 לפסה"ג
267	מפה של מסע תגלת-פלאסר הג' בשנת 733 לפסה"ג
268	מצור העיר גִּזְרָ, על-פי תבליט של תגלת-פלאסר הג' מכלח
270	פרשים אשוריים מכים חיילים נוביים, על-פי תבליט של סרגון הב' מארמונו
270	שבח'ורסאבאד
273	מפה של מסעות סרגון הב' לפלשת
273	מימין - כיבוש עקרון, משמאל - כיבוש גבתון; על-פי תבליטים של סרגון הב'
274	מארמונו שבח'ורסאבאד
274	טביעת החותם 'לעבדאלאב בן שבעת עבד מתת בן צדקא' (עפ"י: G. A. Cooke,
279	(A Text-book of North-Semitic Inscriptions, Oxford 1903, pl. XI, 6)
280	מפה של מסעות אסרחדון למצרים
289	מפה של מסע סנחריב לארץ-יהודה
289	שחזור העיר לכיש הישראלית על חומותיה ושעריה; ציור פרופ' נ. אביגד
290	וברשותו האדיבה
297	מפה של מסע פרעה נכו ומערכת מגידו
297	תכנית המצודה הישראלית המאוחרת במגידו (עפ"י: Lamón-Shipton, Megiddo I,
298	fig. 95)
298	תכנית העיר כרכמיש בסוף המאה ה' לפסה"ג (עפ"י: אנציקלופדיה מקראית ד,
300	טור 315); ברשותו האדיבה של מוסד ביאליק, ירושלים
300	טביעת החותם 'לאליקם נער יוכן' (עפ"י: D. Diringer, Le iscrizioni antiche-
305	ebraiche palestinesi, Firenze 1934, Tav. XIV, 11)
307	מפה של מסע נבוכדראצר על יהודה בשנות 586-588 לפסה"ג
307	מרכבה מצרית מן המאה ה'ט' לפסה"ג (עפ"י: R. de Garis Davies, Five
322	(Theban Tombs, pl. 22)
322	מרכבה אסיאתית מסוף המאה ה'ט' לפסה"ג, על-פי תבליטי תחזימס הד' (עפ"י: Gressmann, ibidem, pl. XXXV, no. 62)

ציור	ציור
60	תחתימס הד' במרכבתו; סוף המאה ה־1 לפס"ה (עפ"י: Gressmann, ibidem. (pl. XXVI, no. 62
61	מרכבה חתית, על־פי התבליטים המצריים המתארים את קרב קדש
62	סכימה להסברת המעבר ממבנה מסע למבנה ההסתערות
63	מחנה רעמסס הב' בעת מערכת קדש (עפ"י: W. Wreszinski, Atlas zur altägyptischen Kulturgeschichte 2, Leipzig 1932, pl. 92
64	מצור אשקלון; תבליט מצרי מימי רעמסס הב' (עפ"י: Wreszinski, ibidem, pl. 58
65	איל־המצור הקדום ביותר, על־פי ציור קיר בבני־חסן, מתקופת הממלכה התיכונה (עפ"י: P. E. Newberry, Beni Hasan 2, London 1893, pl. XV
66	חלוקת מזון לצבא מצרים, על־פי ציור מקברו של פרעה חרמחב (עפ"י: Wreszinski, ibidem I, pl. 246
67	צבא פרעה על יחידותיו השונות ובכללן חילות שכירים על זינם ולבושם האופייניים להם (עפ"י: Wreszinski, ibidem 2, pl. 127/8
68	סכימה להסברת האסטרטגיה של מלחמות דוד
69	מפה של אתרי החפירות בארץ־ישראל
70	חתך בחומה "התיכונה" בגור השייכת לתקופה הכנענית הקדומה (עפ"י: A. G. Borrois, Manuel d'Archéologie Biblique 1, Paris 1939, fig. 43
71	תכנית שער העיר בח'רבת א־טבאיק; ברשותו האדיבה של אנף העתיקות, משרד החינוך והתרבות, ירושלים
72	מערכת ביצוריה של העי בדרום־מערבה של העיר (עפ"י: J. Marquet-Krause, Les Fouilles de 'Ay, Paris 1949, pl. C
73	מצור עיר בארץ־ישראל, תבליט מקבר אנתי (השושלת הה') בדשאשה שבמצרים התיכונה (עפ"י: W. M. F. Petrie, Deshasheh, pl. IV
74	שערה הצפוני של גור בחומה "הפנימית" (עפ"י: R. A. S. Macalister, The Excavations of Gezer 3, London 1912, pl. 51
75	קטע מחומת בית־צור בתקופה הכנענית התיכונה (עפ"י: O. Sellers, The Citadel of Beth Zur, Philadelphia 1933, pl. III
76	תחזרת השער הצפוני של מגידו בשכבה XIII וקטע החומות שלידו (עפ"י: G. Loud, Megiddo 2, Chicago 1948, fig. 8
77	השער הדרומי בחומה ה־פנימית של גור (עפ"י: R. A. S. Macalister, The Excavations of Gezer 1, London 1911, fig. 125
78	מערכת הביצורים של שכם העתיקה בצפון העיר (עפ"י: A. G. Barrois, Manuel d'Archéologie Biblique 1, Paris 1939, fig. 63
79	חתך בחלקלקה של שרוחן (עפ"י: אנציקלופדיה מקראית ב, טור 234); ברשותו האדיבה של מוסד ביאליק
80	ביצוריה של בית־ענליים (עפ"י: W. M. F. Petrie, Ancient Gaza 2, London 1932, pl. LI
81	תחזרת חומות מגידו בדרום, בשכבות XII-XIII (עפ"י: G. Loud, Megiddo 2, fig. 267
82	שערה הצפוני של מגידו והחומה שלידו, בשכבה XI (עפ"י: G. Loud, Megiddo: 2, fig. 397
83	תכנית משוערת של מחנה החקוסוסים המבוצר בתל אל־יהודיה במצרים (עפ"י: W. M. F. Petrie, Hyksos and Israelite Cities, London 1906, pl. IV
84	חלק מביצורי טרויה בשכבה II (עפ"י: C.F.A. Schaeffer, Stratigraphie comparée et chronologie de l'Asie Occidentale, London 1948, pl. XXXIII

ציר	עמ'
15	תחזורת של השער והחלקלקה בשכבה VII באללח' (עפ"י: C. L. Woolley, A forgotten Kingdom, London 1953, fig. 11)
86	תחזורת של ביצורי מגידו בשכבה VIII (עפ"י: G. Loud, Megiddo 2, fig. 38)
87	חתך בחומת המערבית של המצודה המערבית בתענך (עפ"י: L. Hennequin, Fouilles et champs de fouilles en Palestine et en Phénicie, fig. 289)
88	תכנית המצודה הפנימית בבית-שאן ובית הנציב המצרי והאסס הגדול שלידו בשכבה VII ומראה חזית המגדל (עפ"י: A. Rowe, The Topography and History of Beth Shan, Philadelphia 1930, fig. 2, p. 20)
89	חלונות המרתפים במצודת גבעת-שאול, ימי שאול (עפ"י: W. F. Albright, AASOR 4 [1922-23], fig. 12)
90	תכנית המצודה בעוקה (עפ"י: Barrois, ibidem 1, fig. 40)
91	תחזורת שער מגידו בשכבה IVB-VA (עפ"י: Loud, ibidem, fig. 107)
92	תכנית המצודה בשומרון (עפ"י: קדם ב [חשיח], עמ' 60)
93	תחזורת אחד הקירות הצדדיים בשער המזרחי המשוער של שומרון, בתקופת עמרי ואחאב (עפ"י: Crowfoot — Kenyon — Sukenik, the Buildings of Samaria, London 1942, fig. 7)
94	השער הקדום בתל א-נצבה (עפ"י: C. C. McCown, Tell en-Nasbeh 1, New Haven 1947, fig. 48, p. 199)
95	תכנית של השער הצפוני-מזרחי במצפה (תל א-נצבה) (עפ"י: McCown, ibidem, fig. 47, p. 198)
96	אבן עזירה שנמצאה במרכזו של שער בכרכמיש (עפ"י: C. L. Woolley, Carchemish 2, London 1921, fig. 26)
97	מימין, שער העיר כרכמיש המתואר בתבליט אשורי מימי שלמנאסר הג'; משמאל, תחזורת של אותו שער לפי התכנית שנתגלתה בחפירות כרכמיש (עפ"י: R. Naumann, Architektur Kleinasiens, Tübingen 1955, figs. 337-338)
98	תכנית וחתך של מבוא הסתרים ברמת רחל (עפ"י: ידיעות כד [חשיח], עמ' 87, ציור 8); ברשותו האדיבה של ד"ר י. אהרוני
99	חיל אשורי מצית שער עיר בלפיד (עפ"י: אנציקלופדיה מקראית ד, טור 528); ברשותו האדיבה של מוסד ביאליק, ירושלים
100	לוח משוה לזערים בתקופת הברזל
101	מפה ש' מערבית הביצורים של ממלכת יהודה
102	מפה של ביצורי רחבעם
103	מפה של המצודות הישראליות בנגב
104	תכנית המצודה הישראלית בחורבת עווה (עפ"י: יהודה וירושלים [קובץ], ירושלים תשי"ז, עמ' 54)
105	תכנית המצודה ממזרח לבאר-חפיר (עפ"י: IEJ 10 [1960], p. 107, fig. 16)
106	המצודה הישראלית במצפה עין-גדי (עפ"י: ידיעות כב [חשיח], עמ' 31, ציור 3)

ציורי שער

א	טביעה של חותם גליל: אל ואלה עומדים, האל מזוין בחרב-מגל וברומח והאלה ברומח; ביניהם כתובת היירו-ליפית "עשתרת"; בית-אל, המאה הי"ג לפסה"נ (עפ"י: אנציקלופדיה מקראית ג, לוח א)
ב	טביעה של חותם גליל: לוחם מזוין בחנית על גבי מרכבת קרב, מאחוריו לוחם מזוין ברומח ובמגן עגול; תל אבו-הואם, ראשית תקופת הברזל (עפ"י: אנציקלופדיה מקראית ג, לוח א)

57

- טביעה של חותם ובה הכתובת "ליאוניו עבד המלך", וסמלו תרנגול-קרב; הטביעה מיוחסת לשר צבא יהודי; תל א-נצבה, המאה ה' לפסה"נ (עפ"י: אנציקלופדיה מקראית ג, לוח 5)
- 147 טביעה של חותם גליל; רעמסס הב' יורה בלוח מטרה, מתחיה שני שבויים כנעניים כבולים; מצדה השני אל מצרי המניף חרב-מגל; בית-שאן, המאה ה' לפסה"נ (עפ"י: אנציקלופדיה מקראית ד, לוח א)
- 315 טביעה של חותם גליל מתקופת האימפריה האשורית: קשת ניצב במרכבה ויורה, כשהסוסים רומסים גויה של חייל אויב (עפ"י: D. J. Wiseman, Cylinder Seals of Western Asia, London 1959, pl. 84)
- 439

רשימת הלוחות

- לוח א 1: העיר קדש שעל האורונטס; קטע תבליט ממקדש רעמסס הב' בנוא-אמון המתאר את מלחמת קדש
- 2: חלקה העליון של האסטילה של אמנתפס הב' ממוף המתארת את שני מסעותיו לארץ כנען (על-פי: ZDPV 69 [1953], pl. 3)
- לוח ב 1: מראה כללי של תל עובדיה (ינועם) שעל שפת הירדן, מימין למטה תבליט של ינועם מימי סתי הא'; ברשותה האדיבה של המחלקה לגיאוגרפיה של האוניברסיטה העברית
- 2: אסטילה של סתי הא' מבית-שאן, משנת מלכותו הראשונה, המתארת את מלחמתו במלכי חמת ופחל ואת כיבוש בית-שאן וינועם; ברשותו האדיבה של מוזיאון אוניברסיטת פנסילבניה, פילדלפיה; By Courtesy of the University Museum, University of Pennsylvania, Philadelphia
- לוח ג 1: מכתבו של פתיח'פא מלך ירושלים, כפי שנמצא באל-עמארנה; ברשותו האדיבה של מוזיאון המדינה, ברלין; Staatliche Museum, Berlin
- 2: הצור; תצלום מר א. וולק; ברשותו האדיבה של פרופ' י. ידין, מנהל משלחת הצור
- לוח ד 1: תצלום ותעתיק של אסטילת סתי הא' מבית שאן; התצלום ברשותו האדיבה של מוזיאון אוניברסיטת פנסילבניה, פילדלפיה; By Courtesy of the University Museum, University of Pennsylvania, Philadelphia
- על-פי גרדולוף ואולברייט
- 2: אסטילה של רעמסס הב' שנמצאה בבית-שאן; ברשותו האדיבה של מוזיאון אוניברסיטת פנסילבניה, פילדלפיה; By Courtesy of the University Museum, University of Pennsylvania, Philadelphia
- 3: אסטילה של מרנפתח מנוא-אמון, שבה נזכר לראשונה השם "ישראל"; ברשותם האדיבה של תומס גלסון ובניו, לונדון; By Courtesy of Thomas Nelson and Sons, London
- לוח ה 1: מראה כללי של אל-גיב (גבעון) מגבעת נבי-סמול; ברשותם האדיבה של תומס גלסון ובניו, לונדון; By Courtesy of Thomas Nelson and Sons, London
- 2: מעלה בית-חורון; תצלום פרופ' א. רייפנברג ז"ל; ברשותה האדיבה של הגב' רייפנברג
- לוח ו 1: ח'רבת קדיש, היא קדש נפתלי; ברשותו האדיבה של ד"ר י. אהרוני
- 2: אזור מערכת גדעון; ברשותו האדיבה של המכון לפוטוגרמטריה, ירושלים

- לוח ז 1: למעלה: ארון חרס אנתרופואידי מבית-שאן המיוחס לשכירים פלשתיים; מהצד: אותו הארון, מבט מלמטה; ברשותו האדיבה של מוזיאון אוניברסיטת פנסילבניה, פילדלפיה; By Courtesy of the University Museum, University of Pennsylvania, Philadelphia
- 2: מכסה הפנים של ארון חרס אנתרופואידי פלשתי מתל אל-פארעה הדרומי (על-פי: W. F. M. Petrie, Beth Pelet 1, 1930, pl. XXIV)
- לוח ח 1: אזור מערכת מכמש
2: עמק האלה, מקום המערכה בין שאול לפלשתים; ברשותה האדיבה של המחלקה לגיאוגרפיה של האוניברסיטה העברית
- לוח ט 1: עמק סוכות, מראה כללי; ברשותו האדיבה של פרופ' נ. גליק
2: ואדי אל-פארעה, מבט למערב; ברשותו האדיבה של מר א. ד. באל; A. D. Baly
- לוח י 1: רשימת הערים בארץ-ישראל שלכד שישק; תבליט ממקדש אמון בכרנך
2: תעתיק ותצלום של שבר אסטילה של שישק שנמצא במגידו; ברשותו האדיבה של המכון המורחני בשיקגו; By Courtesy of the Chicago Oriental Institute, Chicago, Ill.
- לוח יא 1: קשת ארמי; תבליט מגוון מן המאה ה' לפסה"ג; ברשותו האדיבה של מוזיאון לובר, פריס; Musée du Louvre, Paris
2: רמח ארמי; תבליט מגוון מן המאה ה' לפסה"ג; ברשותו האדיבה של המוזיאון הבריטי, לונדון; By Courtesy of the British Museum, London
- לוח יב 1: פרש ארמי; תבליט מגוון מן המאה ה' לפסה"ג; ברשותו האדיבה של ארכיון תצלומים מרבורג; Bildarchiv Foto Marburg
2: קלע ארמי; תבליט מגוון מן המאה ה' לפסה"ג; ברשותו האדיבה של המוזיאון הבריטי, לונדון; By Courtesy of the British Museum, London
- לוח יג 1: האסטילה של בר-הדד מלך ארם
2: אסטילת זכר מלך חמת ולעש; ברשותה האדיבה של מחלקת הצילומים המרכזית בארכיון הלאומי של מונומנטים היסטוריים, פריס; Caisse nationale des monuments, Archives photographiques, Paris
- לוח יד 1: המצודה שבקצר אל-עאל, בגבולה המזרחי של מואב; ברשותו האדיבה של פרופ' נ. גליק
2: מצבת מישע מלך מואב
3: מראה כללי של כרך (קיר-חרשת); ברשותו האדיבה של מר א. ד. באל; A. D. Baly
- לוח טו 1: שלמנאסר הג' מסתער בראש רכבו; קטע מתבליטי הברונזה שעל שער תל-בלוואת
2: חיל הרגלים האשורי לסוגיו השונים, תבליט מימי סנחריב
שתי התמונות ברשותו האדיבה של המוזיאון הבריטי, לונדון; By Courtesy of the British Museum, London
- לוח טז 1: פרשים אשוריים עוטי שריונים; תבליט מגינה מימי סנחריב
2: תבליט מימי אשורנצרפל הב' המתאר קרקור חומתיה של עיר
שתי התמונות ברשותו האדיבה של המוזיאון הבריטי, לונדון; By Courtesy of the British Museum, London
- לוח יז 1: נציגו של יהוא מלך ישראל מעלה מס לשלמנאסר הג' מלך אשור
2: מצור העיר פְּרָג בְּאֶרֶץ חַמַּת; תבליט ברונזה משער תל-בלוואת; ימי שלמנאסר הג'
שתי התמונות ברשותו האדיבה של המוזיאון הבריטי, לונדון; By Courtesy of the British Museum, London

- לוח יח 1: מצור עיר בבבל; תבליט מימי תגלת פלאסר הג'
2: שבויי העיר לכיש, קטע של תבליט מימי סנחריב
3: מחנה צבא אשורי; ימי אשורנצרפל הב'
By Courtesy of the British Museum, London
לוח יט 1: מנסרת טין של סנחריב ("מנסרת טיילור") ועליה תיאור מלחמותיו; ברשותו
האדיבה של המוזיאון הבריטי, לונדון; By Courtesy of the British Museum,
London
2: ח'רבת אל-מוקנע (עקרן); ברשותו האדיבה של מר י. נוה, אגף העתיקות,
משרד החנוך והתרבות, ירושלים
לוח כ מצור לכיש, שחזור על-פי תבליט מימי סנחריב (למטה משמאל), ועל-פי
החפירות באחר; ציור על-פי A. Sorrell; ברשותו האדיבה של מר ר. ד. ברנצט;
R. D. Barnett
לוח כא 1: כתובת ההצובה בקיר תעלת חזקיהו בירושלים והמתארת את מהלך חציבתה
2: תעלת חזקיהו
לוח כב 1: פפירוס ארמי מסקארה, המזכיר חדירת גדודי בבל לארץ-ישראל
2: תחזרת חומותיה של תל א-נצבה (מצפה); ברשותה האדיבה של משלחת המכון
הפציפי לדת, קליפורניה; By Courtesy of the Pacific School of Religion,
California
3: טביעת חותם: "לגדליהו [א]שר של הבית"
4: תצלום ותעתיק של צד פנים של חרס מס' 3 מחרסי לכיש
By Courtesy of the Wellcome Trust, London
לוח כג 1: קשקשי שריונים מצריים מימי אמחפת הג'; ברשותו האדיבה של המוזיאון
המטרופוליטני, ניו-יורק; By Courtesy of the Metropolitan Museum,
New York
2: חרב מגל מגבל מן המאה ה-18 לפסה"נ; ברשותה האדיבה של מחלקת הצילומים
המרכזית בארכיון הלאומי של מונומנטים היסטוריים, פריס; Caisse nationale
des Monuments, Archives photographiques, Paris
לוח כד טפוסי גרונים מן האלף הב' לפסה"נ:
1: גרון עינים
2: גרון מקור הברווז
3: גרון חקסוסי
4: גרון מזויז
לוח כה 1: דגם עץ של יחידת קשתים; מצרים. ימי הממלכה התיכונה (המאה הכ' לפסה"נ)
2: דגם עץ של יחידת חיל רגלים; החיילים מזוינים ברמחים ומגינים; מצרים, ימי
הממלכה התיכונה (המאה הכ' לפסה"נ)
לוח כו 1: יריחו, שרידי מגדל עגול מן התקופה הניאוליתית; ברשותה האדיבה של פרופ'
ק. מ. קניון; By Courtesy of Professor Kathleen M. Kenyon, British
School of Archaeology in Jerusalem, London
2: שער בית-יריחו מן השלב הג' של התקופה הכנענית הקדומה; ברשותו האדיבה
של אגף העתיקות, משרד החנוך והתרבות, ירושלים
3: תצלום אוויר של תל שרוחן (תל אל-פארעה הדרומי); לפנים אפיק נחל הבשור
(ואדי א-שללה); ברשותו האדיבה של המכון לפוטוגרמטריה, ירושלים

- לוח כו 1: חומת העיר מגידו, בשכבה XVIII
2: מראה חומת העיר מגידו מבחוץ, בשכבה XII
שתי התמונות ברשותו האדיבה של המכון המזרחני, שיקגו; By Courtesy of
the Chicago Oriental Institute, Chicago, Ill.
3: תחזרות הכניסה של הארמון-המקדש של רעמסס הג' במדינת-האיבו והרציף
שלפניה; המחצית הראשונה של המאה הייב לפסה"ג (על-פי: U. Hoelscher,
OIC 15 [1932], pl. I)
לוח כח 1: שרידי החומה הישראלית במצודה של תל שיח' אחמד אל-ערייני (המאות
הי'-הט' לפסה"ג); ברשותו האדיבה של פרופ' ש. ייבין, מנהל משלחת "גת"
מטעם אגף העתיקות והמכון המזרחני ברומא
2: פתח מנהרה בחלקלקה של לכיש; ברשותה האדיבה של קרן ולקום, לונדון;
By Courtesy of the Wellcome Trust, London
לוח כט 1: פתח צדדי סתום ומוסוה שנתגלה בשטח ו' בחצור, המאה הח' לפסה"ג
2: שער חצור מימי שלמה
שתי התמונות צולמו בידי מר א. וולק; ברשותו האדיבה של פרופ' י. ידן, מנהל
משלחת חצור
לוח ל 1: פיגה אופיינית של מצודה ישראלית
2: המצודה הישראלית שבעין-קדיס, שליד קדש-ברנע
שתי התמונות ברשותו האדיבה של מר ב. רוטנברג
לוח לא 1: פרעה סתי הא' במרכבתו, עובר על פני המצודות שבמדבר סיני (על-פי
מערכות יח-יט [חש"ד], עמ' 38, ציור 3)
2: מראה העיר עשורת; קטע מתבליט מארמונו של תגלת-פלאסר הג' בכלת;
ברשותו האדיבה של המוזיאון הבריטי, לונדון; By Courtesy of the British
Museum, London
לוח לב 1: פרשים אשוריים רודפים אחרי רוכבי גמלים ערביים; תבליט מימי תגלת
פלאסר הג' מכלח
2: חיל-רגלים ופרשים אשוריים נלחמים ברוכבי גמלים ערביים; ימי אשורבנפל
שתי התמונות ברשותו האדיבה של המוזיאון הבריטי, לונדון; By Courtesy of
the British Museum, London